

Ets Haim

Topstukken uit de collectie en een blik in de toekomst
van de bibliotheek

Ik wil vooraf graag Het genootschap voor de Joodse Wetenschap in Nederland bedanken voor de uitnodiging om op deze plek iets over de bibliotheek Ets Haim te mogen vertellen. Dat doe ik graag, al blijft het voor mij als bibliothecaris altijd een kleine uitdaging om buiten de bibliotheek, maar vooral zonder de boeken te laten zien, iets over de collectie te vertellen.

Ik hoop dan ook dat ik u in ieder geval een beetje mee kan geven van mijn enthousiasme voor de collectie en dat ik u nieuwsgierig kan maken om een keer bij Ets Haim langs te komen om de sfeer te proeven en de mooie boeken te bekijken.

In het begin zal u iets vertellen over de geschiedenis van Ets Haim en daarna laat ik u een aantal topstukken uit de collectie zien. Als laatste wil ik graag nog een blik in de toekomst van de bibliotheek wagen.

Ets Haim betekend 'Boom des Levens' - waarvan de vruchten (zo staat het in Bereshit) eeuwig leven zouden geven. Ets Haim bestaat inmiddels bijna 400 jaar - dit is een grote stap in de richting van een eeuwig leven.

Maar als ik die analogie van het eeuwige leven doortrek dan betekend het doorgeven van traditie hier tegelijk ook het in leven houden van een Joodse Gemeenschap en dat is iets wat in de late 16de eeuw een buitengewoon grote rol speelde omdat deze gemeenschap op het Iberisch Schiereiland lange tijd was afgesneden van alle Joodse wortels.

Tegelijkertijd is de 'boom de levens' hier ook een symbool voor de Torah zelf en de centrale rol van Torah in het geloof van de sefardische Joden. Deze twee dingen - het vestigen van de traditie met centraal daarin Torah zullen een rol hebben gespeeld bij de naamgeving Ets Haim.

Maar Ets Haim is niet als bibliotheek begonnen. Het is oorspronkelijk begonnen als onderwijsinstituut voor de conversos die aan het einde van de 16^e eeuw van het Iberisch Schiereiland naar Amsterdam kwamen.

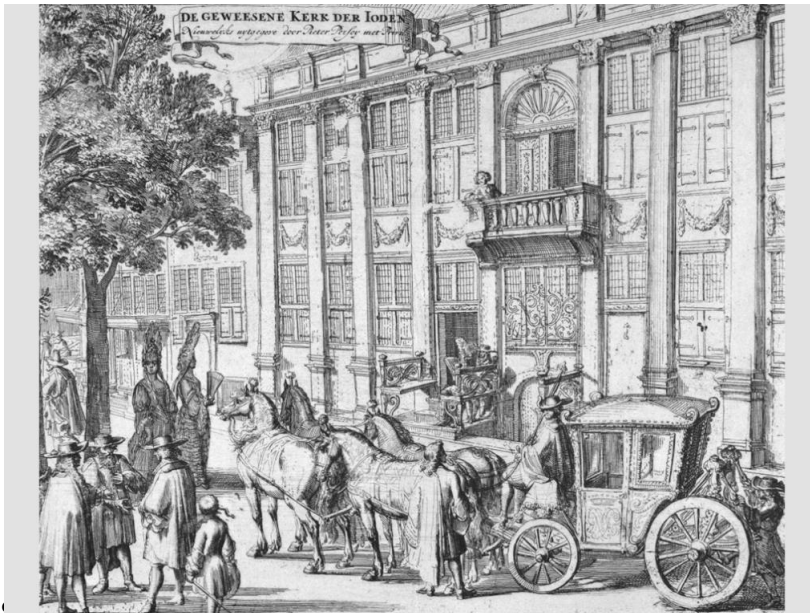
De Joodse Gemeenschap op het Iberisch Schiereiland was van de 2^e tot de 15^e eeuw de grootste Joodse gemeenschap in de wereld. Onder Moorse (islamitische overheersing) vanaf 711 begon voor de Joodse gemeenschap in Spanje en Portugal de Gouden Eeuw - een in cultureel en literair opzicht een enorm vruchtbare tijd.

Maar vanaf de 14^e eeuw begon de reconquista, de christelijke herovering van het Schiereiland. Toen werden de joden gedwongen tot

het christelijke geloof over te gaan. Deze joden werden Nieuw-christenen of conversos genoemd en later met een scheldnaam marranos. Velen bleven in het geheim het joodse geloof trouw en leidden een dubbelleven. Vanaf 1492 werden de joden gedwongen om Spanje te verlaten of zich te bekeren. In 1497 werden alle joden in Portugal gedwongen bekeerd. Er woonden sinds het eind van de 15de eeuw geen Joden meer op het Iberisch schiereiland, alleen conversos. De conversos zijn nooit officieel verdreven, maar leefden als katholieken en moesten er een zuiver katholieke levensstijl op na houden. Velen integreerden succesvol in de iberische maatschappij, maar anderen vluchtten uit vrees voor de inquisitie. Men vestigde zich onder andere in Italië, Noord-Afrika, Griekenland en Antwerpen en later ook in Amsterdam.

Rond het jaar 1600 zijn waarschijnlijk de eerste conversos in Amsterdam aangekomen. Zij vormden dan ook de eerste sephardische gemeente in Amsterdam - Bet Yaaqov aan de Houtgracht (nu Waterlooplein).

FOTO BETH YAAKOV

De conversos die hier in Amsterdam aankwamen waren op het Iberisch schiereiland lange tijd afgesneden geweest van het jodendom en elke vorm van joodse traditie – er was een enorme behoefte en noodzaak om zich deze kennis eigen te maken omdat de eigen Joodse kennis gering was. Deze gemeenschap kon nu in Amsterdam weer terug keren naar het Joodse geloof en had behoefte aan spirituele leiders. De meesten spraken alleen Spaans en Portugees. Zelfs tussen de 17^e en de 18^e eeuw werden nog Hebreeuwse werken naar het SP of P vertaald om deze toegankelijk te maken. Dat had ook te maken met het feit dat deze groep conversos een sterk gevoel had voor de landen waar zij van af stamden. Het gevoel voor ethniciteit (la naçion) was soms groter dan het gevoel voor de religie. Dus hield men lang vast aan de eigen gewoontes.

Men moest zich als gemeenschap eigenlijk weer hervinden, de eigen identiteit bepalen die lange tijd onder christelijke invloed heeft gestaan.

Hoe groot de behoefte aan onderwijs en spirituele leiding was wordt duidelijk uit het feit dat men vrijwel meteen de organisatie van het onderwijs ter hand nam. Er werd een leerschool opgericht met de naam Talmud Torah (Studie der Wet). Deze leerschool ontstond waarschijnlijk ca. 1600, maar de oudste bewaarde stukken stammen uit het jaar 1616.

Dit jaar wordt ook als stichtingsjaar van Ets Haim aangehouden, aangezien school en bibliotheek nauw met elkaar verbonden waren en in de statuten bepaald werd dat de verjaardag van Ets Haim samen moet vallen met de oprichting van Talmud Torah.

De school voorzag in alle facetten van het godsdienstonderwijs en algemene kennis en fungeerde tegelijkertijd als lagere en hogere school. Alles van alfabet tot ingewikkelde talmudstudie werd er onderwezen. Een keer per maand werden examens afgenomen.

FOTO EXAMENS

Maar, na
tijd moesten

verloop van
veel studenten

met de studie stoppen omdat zij in hun levensonderhoud moesten voorzien. Daarom werd in 1637 de gebroederschap Ets Haim in het leven geroepen die tot doel had een kapitaal te vormen om financiële steun te geven aan de leerlingen van Talmud Torah.

In 1639 werden beide verenigingen samengevoegd en werden ook de drie Portugese Gemeenten die er toen in Amsterdam waren

samengevoegd. De boeken van deze gemeenten gingen naar de bibliotheek van het seminarium, naar Ets Haim. In 1640 werd in de reglementen bepaald dat er een kamer aangewezen zou worden waarin de 'boekerij' gehuisvest zou worden. Er is sindsdien altijd een bibliothecaris geweest, in het begin de penningmeester en vanaf 1672 een betaalde bibliothecaris.

Een van de belangrijkste bibliothecarissen was, en nu maak ik even een sprong in de tijd, David Montezinos. Hij werd in 1866 bibliothecaris van Ets Haim.

FOTO MONTEZINOS

De bibliotheek was toen maar 1 ruimte.

In 1889 besloot Montezinos zijn privecollectie aan Ets Haim te schenken onder de voorwaarde dat de bieb minstens 2 dagen geopend zou zijn. Na de schenking werd de bibliotheek grondig verbouwd, werd de galerij toegevoegd en in 1891 weer geopend.

In 1675 verhuisde de bibliotheek trouwens naar de huidige plek.

FOTO SNOGE

Ets Haim is 'de oudste nog functionerende Joodse bibliotheek'. Volgend jaar zullen wij onze 400ste verjaardag vieren. Maar wat wil dat eigenlijk zeggen 'nog functionerend'?

FOTO KWARTIER

U weet misschien dat het erfgoed van Ets Haim en de Portugese synagoge onderdeel is van het Joods Cultureel Kwartier. Wat de ceremoniële objecten en het textiel betreft is er de unieke, maar niet altijd makkelijke situatie, dat de tentoongestelde dingen aan de ene kant een museale functie hebben, maar ook gebruikt worden in de synagoge in een levende Gemeente.

FOTO'S OBJECTEN

Voor de bibliotheek geldt eigenlijk hetzelfde.

FOTO EH SCHATKAMER

In de collectie zijn ca. 600 handschriften en 30.000 gedrukte werken en wij willen een bibliotheek zijn die gebruikt kan worden – die dus als bibliotheek ‘functioneert’. Het is natuurlijk prachtig om naar al die mooie oude boekruggen te kijken, maar een boek heeft geen enkele waarde als het niet gelezen kan worden. Wij stimuleren dus onderzoekers of geïnteresseerden de bibliotheek te bezoeken om te lezen of te studeren.

Hoe ziet de collectie eruit?

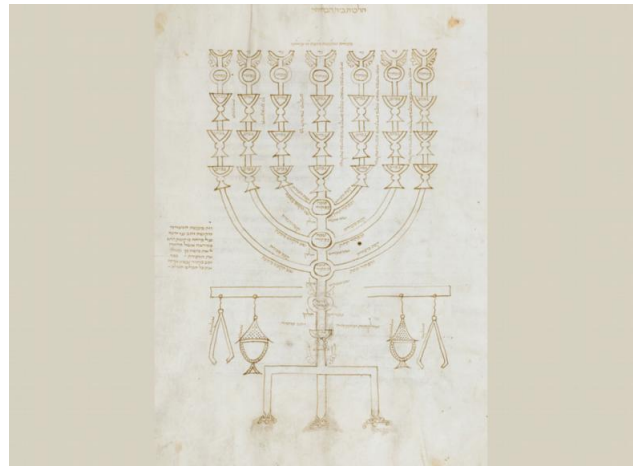
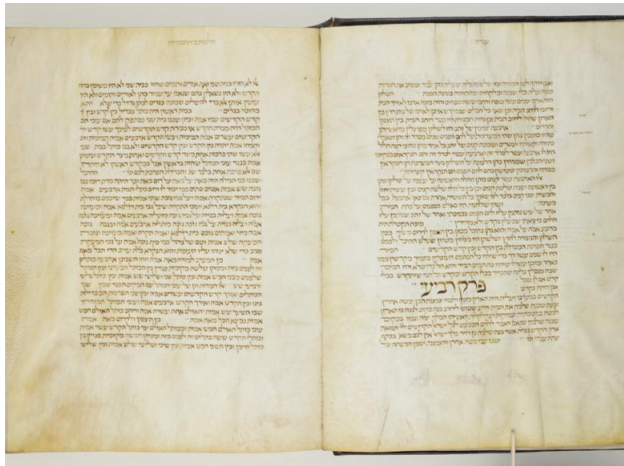
Het oorspronkelijke gebruik van de bibliotheek was dus vooral als leerbibliotheek – grammaticale en religieuze werken hebben de overhand. Maar de collectie weerspiegelt ook het 17e eeuwse humanistische ideaal met documenten op alle terreinen van menselijk kennen, weten en bezigheden.

De collectie is Sephardisch en is één van de belangrijkste collecties Sephardica in de wereld geworden.

Ik wil nu graag een paar schatten uit de collectie laten zien. Ik begin met ons oudste handschrift – de Mishne Torah.

Mishne Torah

FOTO MISHNE TORAH

Maimonides Codificatie van de Halakha - in zijn woorden: ‘om de hele mondelinge wet systematisch aan iedereen bekend te maken, zodat men geen ander werk hoeft te gebruiken en dit als compendium kan dienen. Daarom heb ik het boek MT (herhaling van de wet) genoemd zodat iemand die de geschreven wet leest en dan dit compendium, zal hieruit de hele mondelinge wet kennen’.

Boeken 8-14 van Moses Maimonides (1138-1204). Barzilay ben Jacob Halevi. Narbonne, 1282.

613 , Mnemotechniek: waarvan 248 geboden (aantal botten in het lichaam) en 365 verboden (dagen van het jaar).

Deze Mishne Torah is het enige werk dat M direct in het Hebreeuws heeft geschreven, weloverwogen niet in het Bijbels Hebreeuws en niet in de taal van de Talmud, maar in de taal van de Mishna die meer mensen konden lezen. 14 delen, in 1177 afgesloten. Een compendium voor de hele mondelinge leer

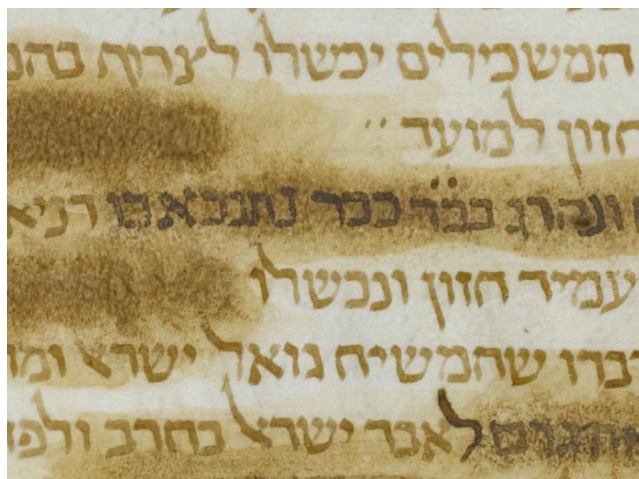
Het is geschreven op perkament (vellum), kalfshuid. Dat is de beste kwaliteit. (Weken, kalkwater, met sikkelvormig mes (lunarium of lunellum - kleine maan) werden huid er haarresten verwijderd, huid spannen, polijsten en snijden. 1 kalf leverde ca. 3,5 stukken perkament dat werd gevouwen (bifolium) en het halve stuk werd een folium. Gregory's Rule.)

Esthetisch mooi

FOTO CENSUUR

FOTO CLOSEUP CENSUUR

De eerste door
genomen censor

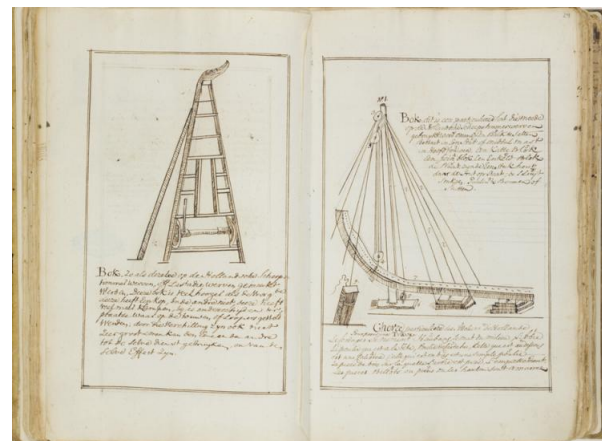
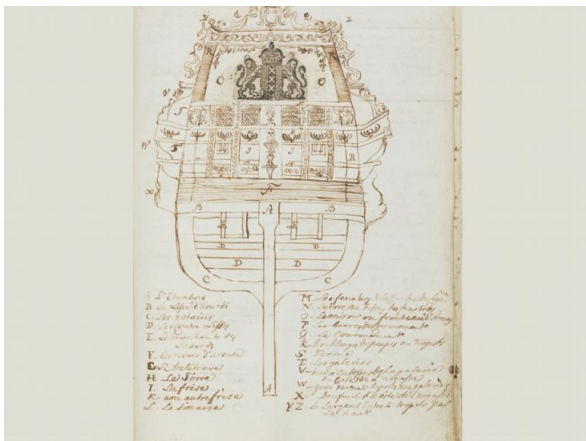
de paus in dienst
was Jacobus

Geraldino. Hij was geconverteerd en werd door de Joden voorgesteld als censor. Vanaf december 1555 censureerde hij (oppervlakkig - hij stond op goede voet met de Joden) tegen betaling Hebreeuwse boeken. Hij tekende niet zelf maar liet dit door een notaris (Caesar Belliossus) doen.

De eerste was verkenner, de tweede Hippolytus schreef een handboek (ligt in het vatikaan 'sefer ha-siqiq'). *Sefer ha-zikuk* werd gemaakt om een door de kerk geautoriseerde censuurlijst te verkrijgen zodat er minder willekeur in het spel was. De index was streng, maar in de praktijk werd er mild gecensureerd, belave bij sommige geschriften waaronder Maimonides. In ruil voor de censuur konden de joden vaak wel hun eigen andere boeken blijven drukken.

Scheepvaartwoordenboek

FOTO SCHEEPVAARTWOORDENBOEK

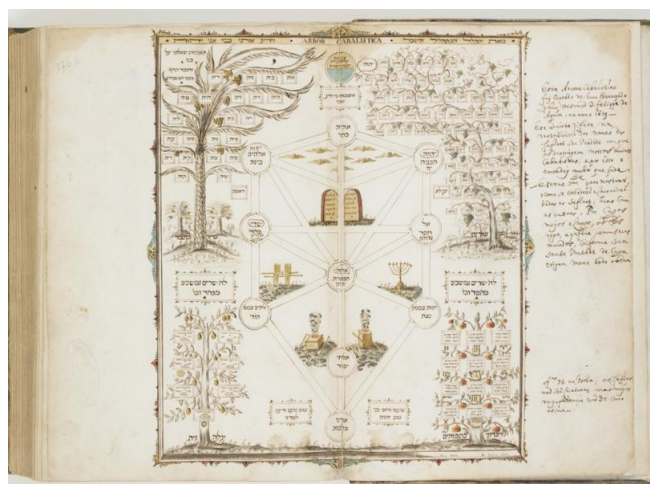

Nieuw Zeevaartswoordenboek met de uitlegginge van dien, in de Neederduytsche, Fransche, Spaansche en Portugeesche Talen. Door David Franco Mendes, Amsterdam, ca. 1780.

Dit boek is nu te zien in de tentoonstelling Joden in de Cariben in het Joods Historisch Museum die nog tot 14 juni loopt.

Kabbalah

FOTO HERRERA

Dit is een voorbeeld van een Spaans kabbalistisch werk, Puerto del Cielo, geschreven door Abraham, Cohen Herrera en opgeschreven door Samuel de David Curiel in Amsterdam, 1675. De tekeningen zijn gemaakt door B. Godines

De afbeelding toont de Ilan Sefirot - de structuur van de goddelijke emanatie volgens de Kabbalah. Rondom de Sefirot zijn 4 bomen: wijn, apple, palm en olijf. Naast de vruchten staan, letter combinatie's van kabbalistische goddelijke namen. Tussen de bladeren van de appel en de olijfbomen staan symbolen van de sterrenbeelden en de planeten.

In de kantlijn staat een annotatie met uitleg en waarschuwing dat de tekening is gebaseerd op de boom die door de afvallige Philippe d'Acquin (Mordekhai Crescas uit Carpentras is gemaakt. Zijn opvattingen verschilden van de traditionele Joodse Kabbalah.

Het oudste gedrukte boek - een incunabel

INCUNABEL

Rond het jaar 1455 werd in Mainz door Gutenberg de boekdrukkunst uitgevonden. Boeken werden al langer gedrukt. Gutenberg ontdekte hoe er uit losse loden letters een tekst gezet kon worden. Met deze letters was het mogelijk om snel een nieuwe pagina op te maken en de letters konden hergebruikt worden.

De boeken die in de ca. eerste 50 jaar na uitvinding van de boekdrukkunst zijn gedrukt, worden incunabelen genoemd.

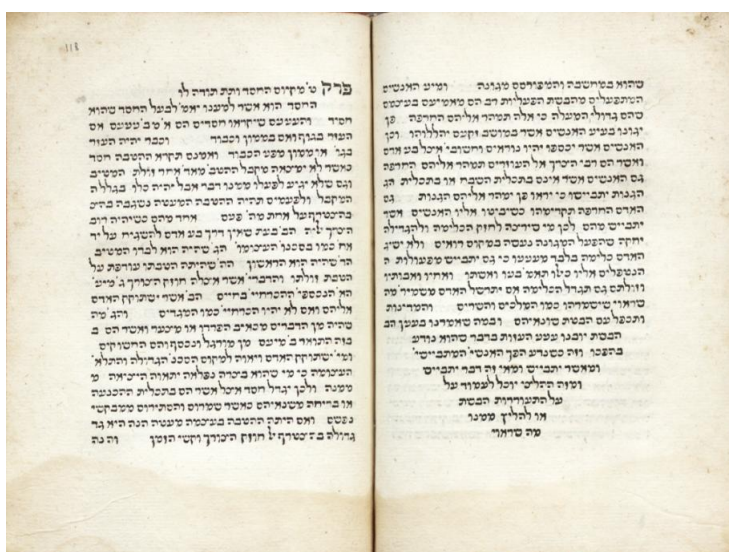
Er zijn ongeveer 175 Hebreeuwse incunabelen bekend. Ets Haim heeft er 6.

Dit is Nofet Zufim (Mantua, 1474-1477 - ספר נפת זופים) van Judah Messer Leon (Italiaanse rabbijn) over Hebreeuwse rethoriek.

In het begin vond men het vooral belangrijk dat de druk leek op handschriften. Er zijn zelfs 36 incunabula bekend die op perkament zijn gedrukt. Er waren geen titelpagina's en men kan open ruimtes voor illustraties tegen komen. Het eerste boek met een tb werd in 1505 gedrukt door Gershom Soncino (*Sefer ha-rokeach*). Custodes en paginering waren in het begin nog niet gebruikelijk. Wij kennen geen incunabelen met paginering. Aan het einde vinden wij wel vaak een colophon. Het maken van boeken was buitengewoon arbeidsintensief en er was nog geen grote oplage mogelijk.

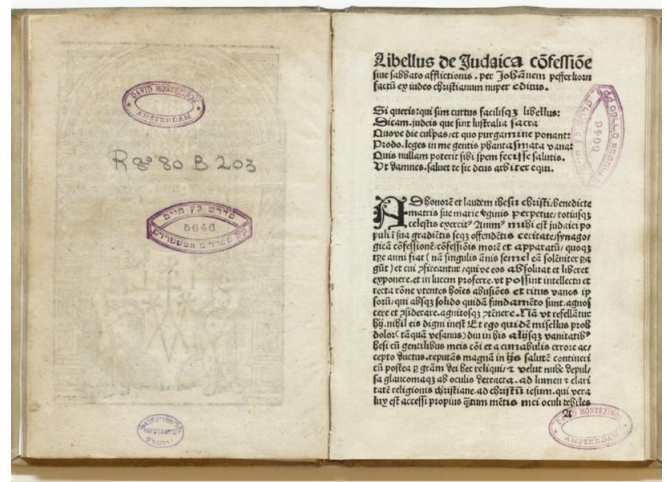
De meeste Incunabelen leken zo sterk op handschriften dat het niet te onderscheiden was. Het gebruik van het lettertype was gebaseerd op de praktijk van de sofer (schrijver).

INCUNABEL

Het oudste gedrukte boek in de 16de eeuw in de collectie EH

PFEFFERKORN

Libello de judaica cofessioe, Keulen, 1508

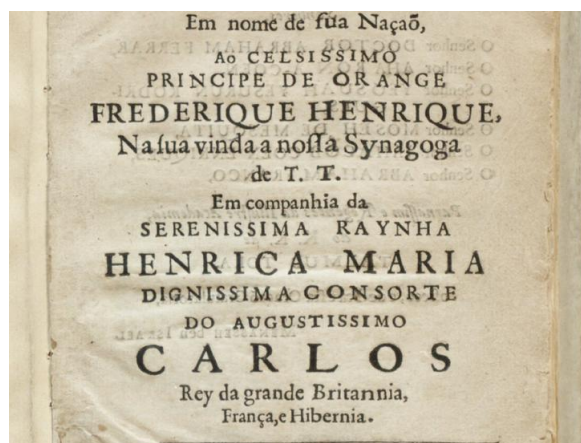
Jacobus Pfefferkorn (1469-1521), uit Moravie of Nürnberg, Joods van oorsprong, Joodse opvoeding, ging in 1504 in Keulen over tot het christendom. Hij schreef tussen 1507-1509 een aantal anti-Joodse boeken. In 1509 kreeg hij van de keizer Maximilian I. het mandaat joodse boeken te vernietigen. Hij begon zijn missie in Frankfurt, maar de Joodse Gemeente daar riepen de hulp in van de aartsbisschop van Mainz, die een brief aan de keizer schreef waarin hij de competenties van Pfefferkorn ter discussie bracht. De keizer gaf de opdracht expertise in te winnen bij diverse universiteiten, een priester, een inquisitor en een jurist en humanist – Johannes Reuchlin. Zij moesten oordelen of 'zulke boeken over de 10 geboden, profeten en psalmen van het OT goddelijk en voor ons geloof nuttig zijn'. Alleen Reuchlin was van mening dat deze boeken niet vernietigd mochten worden. Dit maakt een *Bücherstreit* tussen P. en R. los. Deze strijd die uiteindelijk vooral

ging om vrijheid van meningsuiting en censuur duurde 10 jaar en uiteindelijk kreeg Reuchlin ongelijk. Bovendien werd hij in verband gebracht met Martin Luther wat de paus niet zinde. Na de reformatie werd Reuchlin leraar Hebreeuws bij de universiteit Tübingen.

Menasseh ben Israel Rede

Een belangrijk figuur in de Joodse geschiedenis van Amsterdam is natuurlijk de persoon van Menasseh ben Israel – de eerste Joodse drukker van Hebreeuwse boeken in Amsterdam.

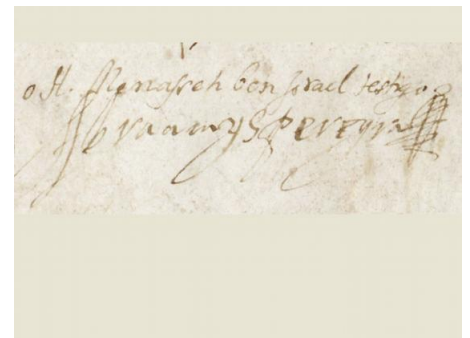
GRATULACAO

In 1642 is Mbl Chacham (Aboab is dan naar Pernambuco vertrokken). Dat is het jaar dat hij Frederik Hendrik en zijn zoon Willem en de Engelse koningin Henrietta Maria en haar dochter Henrietta Maria Stuart, het elfjarige kinderbruidje van Willem in de synagoge van de Gemeente mag ontvangen. Mbl's welkomstwoord verscheen in het Portugees, Nederlands en Latijn. Hierin vinden wij ook de beroemde en vaak geciteerde woorden *'Want wy en houden niet meer Castilien oft Portugael, maer Hollandt voor onse Vaderlant'*.

Menasseh ben Israel handtekening ketoebah

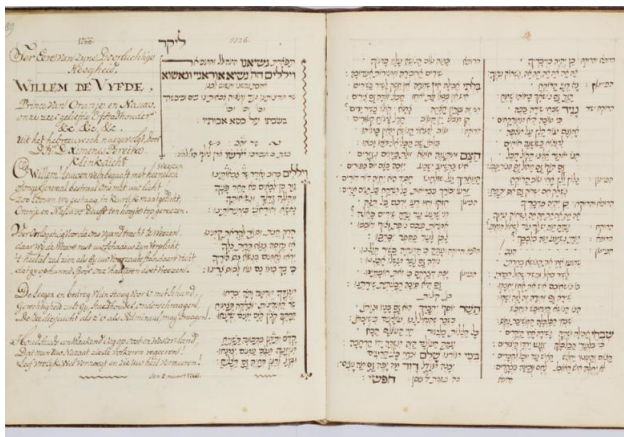
KETOEBAH

EH Pl. A-1. Ketubah van Isaac ben Abraham de Pinto en Rachel Rovigo (De Vega?), geschreven door Salom Italia, Amsterdam, 1654. Ondertekend: Mbl, Abraham Pereira en de bruidegom en in het Hebreeuws de schrijver.

David Franco Mendes

KINOR DAVID

Onder de auteurs die in het Hebreeuws schreven in de 18. eeuw was David Franco Mendes (1713-1792). Wij zagen hem ook als auteur van het Scheepvaartswoordenboek. Hij beheerste meerdere talen, was talmudgeleerde en autoriteit in vragen van de halacha, dichter en verzekeringsmakelaar. Naam Chofshi. In een verzamelingsbundel (Kinor David) vinden wij van hem een gedicht dat hij heeft geschreven ter ere van de meerderjarigheid van Willem V in 1766. Relatie koningshuis.

FOTO'S KONINKLIJKE BEZOEKERS

De Amsterdam Hagadah

AMSTERDAM HAGGADAH

De Hagadah is het meest geïllustreerde boek uit de joodse boekgeschiedenis. Dit exemplaar is uit 1695. Tot dat moment waren alle gedrukte Hagadot geïllustreerd met houtsnedes. De meest originele en invloedrijke was de Venetie Hagadah uit 1609. Deze verscheen tegelijk in 3 edities (Judeo-Italiaans, Ladino en Yiddish).

In 1695 gaf de Joodse Gemeente opdracht voor de Amsterdam Hagadah. Enerzijds waarschijnlijk gespiegeld aan het voorbeeld van Venetië, maar zeker ook om dit te overtreffen. De Amsterdamse Hagadah werd gemaakt voor de Sefardische en de Ashkenazische Gemeente. De instructies voor de seder zijn tweetalig (Ladino en Yiddish) en de lofzegging na de maaltijd is weergegeven in twee tradities.

In de Amsterdam Hagadah werden voor de eerste keer in de Joodse boekgeschiedenis kopergravures (charoet al loechoch nechoshet) gebruikt. Men was er zo trots op dat men dat ook op het titelblad ging vermelden (verhevenheid van licht boven donker).

De gravures zijn gemaakt door de bekeerling Abraham bar Jacob (getrouwd binnen de familie Proops) naar de Protestantse bijbel van Mattheus Merian de Oude (vader van kunstenaressen en entomologe Maria,

metamorfose rupsen/vlinders). => 5 wijzen bne barak zijn in deze haggadah 10 rabbijnen - Jozef en zijn broers in Egypte.

Veel christelijke elementen.

FOTO TEMPEL

In de Hagadah hoort ook de plattegrond.

FOTO PLATTEGROND

Tot slot maak ik een grote sprong naar de 21^e eeuw.

FOTO TOEKOMST

In 2003 werd de collectie Unesco Werelderfgoed. Wij hadden altijd en hebben nu nog meer de missie 'to preserve and promote this document heritage of universal value'.

FOTO UNESCO

Wij realiseerden ons dat niet bekend was wat onze bibliotheek te bieden had. Wij waren letterlijk en figuurlijk een vrij gesloten bibliotheek. En dat was het moment dat wij besloten de collectie te digitaliseren en te catalogiseren. Ets Haim heeft ongeveer 600 handschriften en 25.000-

30.000 gedrukte werken. Alle handschriften worden op dit moment gedigitaliseerd en de gedrukte werken gecatalogiseerd zodat zij in een wereldwijd beschikbare internetcatalogus worden opgenomen.

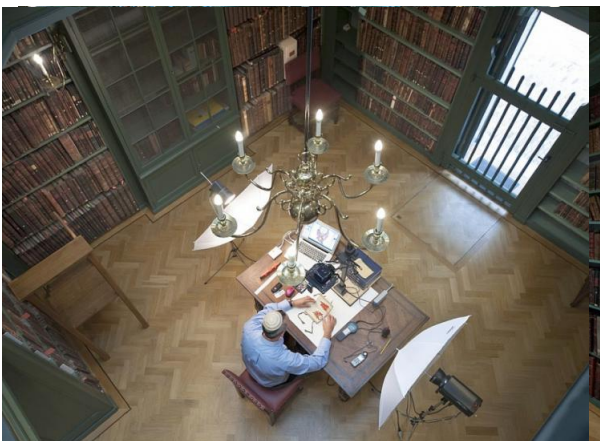
Toen veranderde de bibliotheek tijdelijk van dit:

FOTO MONTEZINOS

Naar dit – een fotostudio

FOTO'S ARDON

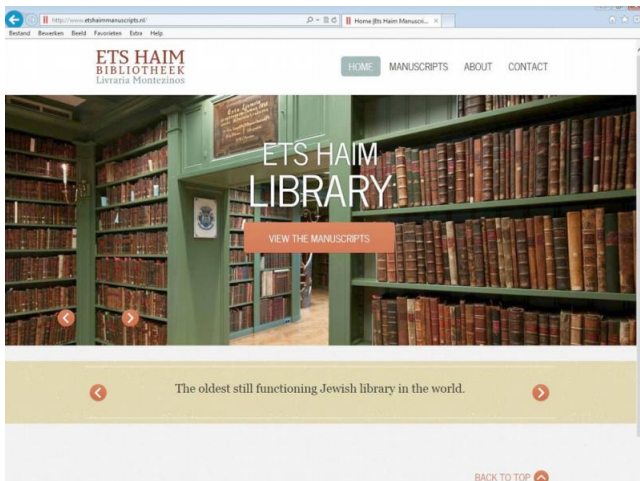

Dit is de inmiddels beroemde fotograaf Ardon Bar-Hama. Zijn uitrusting past in 1 koffer, hij heeft een eigen techniek (lens, licht), is snel, geen schade aan het boek, kwaliteit bladgoud.

Uitleg website.

FOTO'S WEBSITE

Voorbeeld kwaliteit:

Shabtai Zvi

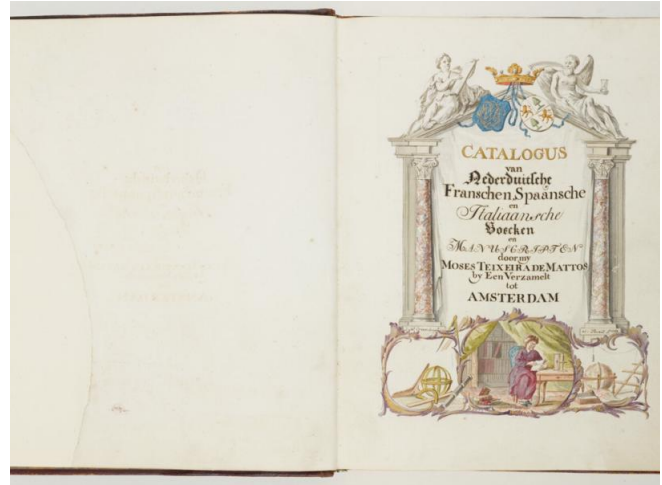
Brief aan Shabtai Zvi uit 1666. Sefardische Rabbijn en kabbalist (1626-1667 uit Smyrna) die verkondigde dat hij de joodse messias was. Hij kreeg aanvankelijk veel aanhang. Tot hij in 1666 de keuze kreeg zich tot het islam te bekeren of de doodstraf te krijgen. Felicitatiebrief aan Shabtai. Oriëntaals Hebreeuws. Bijzonder dat het is bewaard omdat de mahamad opdracht had gegeven alles rondom hem te vernietigen.

FOTO BRIEF EN INZOOM

Afsluiten met een detail uit Reshimat:

FOTO'S RESHIMAT

Zo stellen wij ons de toekomst van EH voor. Een plek waar wij ons erfgoed optimaal kunnen behouden en een fysieke plek die toegankelijk is en waar levendige academische uitwisseling kan plaatsvinden.

